

SHAXSLARDA O'Z-O'ZINI BAHOLASH MASALASINI YORITILISHI

Tog'aymurotova Nigora O'tkir qizi

Hozirgi kunga kelib "Shaxs" muammosi ijtimoiy gumanitar va tabiiy fanlarning umumiy tadqiqot ob'ektiga aylanib bormoqda. Shu jumlasidan psixologiya fani ham insonning shaxsiy sifatlarini, shaxsning individual xususiyatlarini va bu xususiyatlarning shakllanishi masalalarini o'rganamoqda. Shaxsdagi bunday individual xususiyatlardan biri: shaxs o'z-o'zini anglashi va shaxsning o'ziga bergan bahosidir. Psixologiyada bu muammolarni tahlil qilish orqali shaxsni har tomonlama o'rganib chiqish imkoniyati paydo bo'lmoqda. Olimlarning ta'kidlashicha, shaxsdagi "o'zni-o'zi anglash va shaxsning o'ziga baho berishi", tevarak-atrof bilan bo'lgan munosabatlarda shakllanadi. Ushbu muammoni o'rganishda ko'plab pedagog va psixolog olimlar-inson ongining rivojlanish tarixi, hamda shaxsning ijtimoiylashuvi haqidagi ta'limotlarga asoslanib ishlar olib boradilar.¹⁷ Olimlar "o'z-o'ziga baho berish shaxsning o'zini anglashning mahsuli hamda eng muhim jihati sifatida" deb qaraydilar. O'zini baholash-o'zni anglash kabi fenomenlar ijtimoiy mezonlarga va xususiyatga asoslangan bo'ladi. Muammo yuzasidan rus psixologlari o'zlarining qator fikrlarni bildirib o'tganlar. B.G.Ananevning fikriga muvofiq – "Shaxs o'zi haqda bir fikrga kelishida, jamoa hayotini hamda o'ziga baho berishni shakllantiruvchi baholash munosabatlarining to'g'ri rivojlanishi muhim hisoblanadi". Shaxsda o'zini anglash va baholashning paydo bo'lish omili-odamning individual xususiyati, faoliyat sub'ektiligi, shaxs xususiyatlarining tarkib topishi notekis va geteroxrondir. Olimning mulohazasiga ko'ra, o'zini anglash va baholash ushbu xususiyatlarni o'zaro muvofiqlashtiradi va shu tariqa ongning individualligini ta'minlaydi. Rus psixologi L.S.Vigotskiy fikricha, shaxsning o'ziga baho berishida muloqotning o'rnini juda ahamiyatlidir.¹⁸ Muloqot psixikaning fundamental asosi bo'lganligi uchun ham shaxs shakllanishiga va uning xususiyatlariga ta'sir ko'rsatadi. Kishi atrofdagilar bilan muloqot o'rnatish bilan birga o'zi bilan ham muloqot o'rnatadi. Bunday vaziyatlarda shaxsda o'ziga nisbatan tanqidiy qarashlar kuchayadi, qolaversa, tahlil kuchayib o'ziga nisbatan shaxsda past baho berish vujudga keladi. R.P.Chatitaning fikricha, bolalarda o'ziga baho berish jarayonining rivojlanishi ikki bosqichda amalga oshadi:

- birinchi bosqichda bola, asosan, harakatlari va xulqini baholash bilan cheklanadi;
- ikkinchi bosqichda, ichki holati, shaxsiy sifatlaridan kelib chiqib baho bera boshlaydi.

Ushbu bosqich, asosan, oliy bosqichning shakllanishi bo'lib, o'smirlik davridan boshlanib, ijtimoiy tajribaning ortib borishi va aqliy rivojlanish asosida insonning butun hayotida davomida o'zgarib boradi.

Shaxsdagi intililish darajasi va atrofdagi g'oyalarni o'zlashtirish yuqori bo'lsa, kishining muvaffaqiyati ham shuncha yuqori bo'ladi. N.A.Menchinskayaning fikricha, o'zini past darajada hurmat qiladigan shaxslar o'zlarini keraksiz insondek his qiladilar. Kishining

¹⁷ Социально-психологическое обоснование групповой и индивидуальной работы с женщинами в интолерантной среде / Н. А. Цветкова. - Москва : Консорциум "Социальное здоровье России", 2007. - 298 с

¹⁸ Выготский, Лев Семенович (1896-1934). Собрание сочинений [Текст] : в 6-ти томах / Л. С. Выготский ; сост. М. Г. Ярошевский ; вступ. ст. А. Н. Леонтьев ; АПН СССР. - Москва : Педагогика, 2012- 487 с.

ruhiy holatining tushib ketishi, uning xatti-harakatlarining o'zgarishida, o'ziga baho berish darajasining pasayib ketishida namoyon bo'ladi. O'ziga past baho beradigan kishilar uchun qiyinchiliklar hal bo'lmaydigandek tuyuladi, shuning uchun ular xayollarda yashay boshlaydilar. N.A.Menchinskaya, bolalar, odatda, maktabga ijobiy tasavvurlar bilan keladilar, deydi. Ayrim, qobiliyati past yoki tayyorgarligi past bo'lgan o'quvchilar, o'quv faoliyatini o'zlashtirishda qiyinchiliklarga duch kelishadi, pirovardida, past baho olishadi, buning natijasida, ularda ta'lim muassasasiga nisbatan yomon munosabat paydo bo'ladi, qolaversa, bu motivatsiyaning o'zgarishiga sabab bo'lib, maktab va o'qishga bo'lgan munosabatni salbiylashtiradi.

S.L.Rubinshteyn-shaxsning o'z-o'ziga baho berishning ijtimoiy munosabatlar determinantalarini talqin etib: insonning ijtimoiy baholashi-u qanday odamligiga, u nimaga qodir ekanligiga va foydali mehnatiga asoslanadi degan fikrni bildiradi. Shu bois uning o'ziga baho berishi ijtimoiy individ sifatida jamiyat uchun nima qilganligi bilan belgilanadi.¹⁹ O'zini o'zi anglash va baholashni shakllantirishning manbai ong hamda insonning tarkib topishi va rivojlanishi sanaladi.

L.I.Bojovichning fikricha, boshqa insonni bilish, o'zini-o'zi bilishdan ilgari sodir bo'ladi va uning uchun manbaa, asos bo'lib xizmat qiladi. O'z-o'zini baholashda umumiy qabul qilingan mezon, o'zini boshqalar bilan solishtirish hamda taqqoslashdir. Inson faoliyat davomida o'zini boshqa odamlar bilan taqqoslab, dastlab boshqalarda ko'rganini o'zida seza boshlaydi va natijada o'zining shaxs sifatlarini anglab yetadi. Boshqa odamlarda ko'rgan shaxsning turli xususiyatlarini o'zlashtirishi va o'zida shakllantirishi o'ziga xos hodisa sifatida boshqa bir qator olimlar tomonidan o'rganilgan. Olimlarning fikricha, o'zini o'zi baholash insonda idealning mavjudligi bilan uzviy bog'liqdir. Psixologik tadqiqotlarda idealni o'zlashtirilishi, uning funksiyalari yosh xususiyatlari va shaxs rivojlanishida ochib berilgan. Idealning xarakteri va mustahkamlik darajasi bolani rivojlanishiga ta'sir ko'rsatadi. Anglab yetilgan ideal namunaviy mezon sifatida o'quvchilarning o'zini hamda boshqalarni harakatlarini baholash paytida ishtirok etadi. L.Bojovich, atrofdagilarning insonni xulqi, faoliyat natijalari hamda bevosita uning shaxsiy sifatlarini baholashlari ham undagi o'ziga baho berishni rivojlantiruvchi muhim manbaadir, deydi. Uning fikricha, o'quvchini o'z-o'zini anglashidagi ijtimoiy baho ikki hil bo'ladi:

-uning xulqi atrofdagilar talablariga mos keladigan mezon hisoblanib, u bolaga go'yoki atrof-muhit bilan uning o'zaro munosabatlari xususiyatlarini ko'rsatib beradi va shu bilan birga, uning emotsional uyg'unligi va xulqini sub'ekt sifatidaga baholanishini belgilab beradi.

-ijtimoiy baho berish bolaning xulqi hamda faoliyatida u yoki bu sifatlarni ajratib olishga va o'zining bahosi qilib olishga yordam beradi.

L.I.Bojovich o'z tadqiqotlarida o'quvchining o'zini o'zi baholashning shakllanishida ijtimoiy baho berish funksiyasi va uning pedagogik ahamiyatini asoslab berdi. A.N.Leontev

¹⁹ Рубинштейн, Сусанна Яковлевна Экспериментальные методики патопсихологии и опыт применения их в клинике. - Москва : Апрель-Пресс, 2010. - 159 с

tadqiqotiga ko'ra, individual (yakka shaxsga oid) ondagi mohiyat bilan mazmun o'rtasidagi ziddiyatda o'z-o'zini anglash va "Men"likni baholash yotadi.²⁰

Rus psixologi L.S.Vigotskiy fikricha, shaxsning o'ziga baho berishida muloqotning o'рни juda ahamiyatlidir. Muloqot psixikaning fundamental asosi bo'lganligi uchun ham shaxs shakllanishiga va uning xususiyatlariga ta'sir ko'rsatadi. Kishi atrofdagilar bilan muloqot o'rnatish bilan birga o'zi bilan ham muloqot o'rnatadi. Bunday vaziyatlarda shaxsda o'ziga nisbatan tanqidiy qarashlar kuchayadi, qolaversa, tahlil kuchayib o'ziga nisbatan shaxsda past baho berish vujudga keladi. R.P.Chatitaning fikricha, bolalarda o'ziga baho berish jarayonining rivojlanishi ikki bosqichda amalga oshadi: -birinchi bosqichda bola, asosan, harakatlari va xulqini baholash bilan cheklanadi; -ikkinchi bosqichda, ichki holati, shaxsiy sifatlaridan kelib chiqib baho bera boshlaydi. Ushbu bosqich, asosan, oliy bosqichning shakllanishi bo'lib, o'smirlilik davridan boshlanib, ijtimoiy tajribaning ortib borishi va aqliy rivojlanish asosida insonning butun hayotida davomida o'zgarib boradi. Shaxsdagi intilish darajasi va atrofdagi g'oyalarni o'zlashtirish yuqori bo'lsa, kishining muvaffaqiyati ham shuncha yuqori bo'ladi. N.A.Menchinskayaning fikricha, o'zini past darajada hurmat qiladigan shaxslar o'zlarini keraksiz insondek his qiladilar. Kishining ruhiy holatining tushib ketishi, uning xattiharakatlarining o'zgarishida, o'ziga baho berish darajasining pasayib ketishida namoyon bo'ladi. O'ziga past baho beradigan kishilar uchun qiyinchiliklar hal bo'lmaydigandek tuyuladi, shuning uchun ular xayollarda yashay boshlaydilar.

Adekvat baho berish o'qishga yaxshi tayyorgarlik ko'rgan o'quvchilarda ham buzilishi mumkin. Yaxshi tayyorgarlik ularni ta'limda muvaffaqiyatli o'qishga yordam beradi. Oddiy muvaffaqiyatlar orqali doimiy rag'batlantirishga bo'lgan intilishni mustahkamlaydi. Keyinchalik, o'quv materialini murakkablashgani sari o'quv ko'nikmalariga ega bo'lmagan o'quvchilarda o'z-o'ziga baho berish keskin pasayib ketadi. O'qituvchi tomonidan qo'yiladigan bahoda faqatgina so'nggi natija emas, balki o'quvchining mehnati va uning muvaffaqiyati ham hisobga olinsa, bu o'quvchining urinishlarini kerakli darajada tutib turadi hamda o'z-o'ziga adekvat bahoning shakllanishiga turtki bo'ladi. Olimning fikriga ko'ra, o'quvchida o'ziga nisbatan adekvat bahoni shakllanishi o'qituvchining ustanovkasiga ham bog'liq bo'lishi mumkin. L.I.Bojovichning fikricha, boshqa insonni bilish, o'zini-o'zi bilishdan ilgari sodir bo'ladi va uning uchun manbaa, asos bo'lib xizmat qiladi. O'z-o'zini baholashda umumiy qabul qilingan mezon, o'zini boshqalar bilan solishtirish hamda taqqoslashdir. Inson faoliyat davomida o'zini boshqa odamlar bilan taqqoslab, dastlab boshqalarda ko'rganini o'zida seza boshlaydi va natijada o'zining shaxs sifatlarini anglab yetadi. Boshqa odamlarda ko'rgan shaxsning turli xususiyatlarini o'zlashtirishi va o'zida shakllantirishi o'ziga xos hodisa sifatida boshqa bir qator olimlar tomonidan o'rganilgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Социально-психологическое обоснование групповой и индивидуальной работы с женщинами в интолерантной среде / Н. А. Цветкова. - Москва : Консорциум "Социальное здоровье России", 2007. - 298 с

²⁰ Алексей Николаевич Леонтьев. Деятельность, сознание, личность / А.А. Леонтьев, Д.А. Леонтьев, Е.Е. Соколова. - Москва : Смысл, 2005 (ППП Тип. Наука). - 431 с.

2. Выготский, Лев Семенович (1896-1934). Собрание сочинений [Текст] : в 6-ти томах / Л. С. Выготский ; сост. М. Г. Ярошевский ; вступ. ст. А. Н. Леонтьев ; АПН СССР. - Москва : Педагогика, 2012- 487 с.
3. Рубинштейн, Сусанна Яковлевна Экспериментальные методики патопсихологии и опыт применения их в клинике. - Москва : Апрель-Пресс, 2010. - 159 с
4. Алексей Николаевич Леонтьев. Деятельность, сознание, личность / А.А. Леонтьев, Д.А. Леонтьев, Е.Е. Соколова. - Москва : Смысл, 2005 (ППП Тип. Наука). - 431 с.